

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2

ПОЛІЩУК Володимир Трохимович,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української літератури та
компаративістики Черкаського національного
університету ім. Б.Хмельницького
e-mail: kaflit@ukr.net

АНТИІМПЕРСЬКИЙ ДИСКУРС У ТРАКТАТАХ І ЛИСТАХ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО (До постановки проблеми)

Стаття присвячена аналізу антиімперського (антиросійського, антимосковського) дискурсу в культурологічних трактатах і листах Івана Нечуя-Левицького. Відзначається, що з публікацією в 1990-х роках раніше заборонених і замовчуваних трактатів класика українського письменства (зокрема – «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'яничини», «Українство на літературних позах з Московщиною») відкрилися ширші можливості для з'ясування світоглядних та ідейно-естетичних позицій І.Нечуя-Левицького, для ствердження його життєвського і творчого україноцентризму. Простежується ретроспективне осягнення трактатів письменника (праці І.Франка, С.Єфремова, сучасних дослідників), відзначається неабиякий енциклопедизм Нечуя передовсім у гуманітарній сфері, звертається увага на певний суб'єктивізм класика у вибудуванні культурологічних стратегій, на очевидну актуальність цілого ряду його історіософських візій передовсім у царині україно-російських взаємин, на європейськість гуманітарних позицій.

У студії відзначається, що в листах І.Нечуя-Левицького, які великою мірою теж є виявом його світогляду і творчого духу, антиімперський дискурс означений не так гостро, як у трактатах, але в принципових питаннях (типологія українсько-російських взаємин, становище української мови, цензура тощо) «епістолярні» судження класика цілком суголосні означенням у трактатах.

Ключові слова: Іван Нечуй-Левицький, культурологічні трактати, епістолярій, антиімперський пафос, письменство, світогляд, ідейно-естетичні позиції, адресат, адресант.

Постановка проблеми. Продовжуємо наново «відкривати» класиків. І виявляється, що вони не були такими одноплосинними чи майже одноплосинними, як це мовилося й оцінювалось у радянську пору. Виявляється, що й самі ті класики були надзвичайно цікавими особистостями зі своїми пристрастями й уподобаннями, чеснотами й вадами, зовсім не аскезно-сухуватими чи глянцево-іконописними, як це зазвичай писалось в «правильних» книгах і статтях. І світогляд мали широкий, і за своє найрідніше вболівали, бо ж українські письменники вже тим, що писали гнаною, вслідженою українською мовою всупереч усіляким заборонам і цензурам, були патріотами своєї нації, гнобленої, але доконечно не зламаної. Цілком природно, що українські класики знали й бачили гнобителів, з видимою сміливістю багато хто з них свідомо позиціонував себе принциповим і послідовним опонентом імперсько-гнобительської влади, навіть усупереч можливим загрозам і репресіям. Таким свідомим борцем за національне визволення України, борцем проти великоросійського (московського) імперського режиму, безсумнівно, був Іван Семенович Нечуй-Левицький. Отой зовні не кремезний, лагідний, тихий, спокійний чоловік, який, проте, за Франковим висловом, був «всеобіймаючим оком України», був уважним обсерватором життя, причому, не тільки українського, а й усеросійського та європейського. Нині просто необхідно казати, що Нечуй був енциклопедично освіченою людиною свого часу: він був глибоким і фаховим істориком (низка його історичних нарисів фактично становила нарис історії України), таким же фаховим лінгвістом, причому в різних сферах мовознавства, автором підручників з української мови. Нечуй був глибоким релігієзнавцем, не випадково ж перекладав Біблію; етнографом і фольклористом, про що

свідчать відповідні його праці й нариси. Судячи з його культурологічних трактатів і листів, Іван Семенович був добре обізнаний із філософськими й політологічними працями мислителів Європи і світу, кваліфіковано в них розбирався. Зі зрозумілих нині причин цілі покоління українців не знали про глибокий і багатий його світогляд, явлений не тільки в хрестоматійних і позахрестоматійних (у т.ч. й замовчуваних, як то твори й нариси історичної тематики чи навіть «Хмари», на які влада поглядала вельми підозріло), а – особливо – в його культурологічних трактатах, запертих у глибокі сейфи і схрони. Мовиться, зокрема, про культурологічні трактати «Органи російських партій», «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування)» та «Українство на літературних позвах з Московщиною».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на майже детективну історію видання трактатів І.Нечуя-Левицького (під псевдонімом – І.Баштовий), а потім і збереження в умовах буття російської та радянської імперій, детально викладену М.Чорнописким у передмові «Баштовий української нації» до згаданого 2-го перевидання культурологічних трактатів [1, 3-39], осмислення цих трактатів було теж достатньо своєрідним. За часів СРСР Нечуєві трактати були фактично під забороною, зазвичай і заголовки їхні здебільшого не називались або подавались усічено, коли обминути питання не було можливим. Скажімо, автор семінарію «І. С. Нечуй-Левицький» у розділі «Суспільно-політичні і літературно-естетичні погляди І.С.Нечуя-Левицького» пише про «Наявність упереджених міркувань про російську літературу в статтях «Сьогочасне літературне прямування» (називається підзаголовк, а не заголовок трактату Нечуя – В.П.) і «Українство на літературних позвах...» (тут соромливими трьома крапками замінюється частина назви – «з Московщиною» – В.П.) [2, 143-144].

В історичній ретроспективі полемічною статтею «Література, її завдання й найважливіші ціхи» на трактат Нечуя з підзаголовком «Сьогочасне літературне прямування» (заголовок – «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини») відізвався молодий І.Франко, чия названу статтю якраз дуже наполегливо студіювали у вишах за часів СРСР. Пізніша дослідниця І.Абрамова зазначала, що «Аргументи власної полемічної статті «Література, її завдання й найважливіші ціхи» (1878), написаної в драгоманівському, антигромадівському дусі як концептуальне заперечення суджень і висновків статті Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування», постали для самого Франка непереконаливими і в художньо-естетичному, і в політичному сенсі» [3, 56].

Сергій Єфремов, якому в атмосфері «українського ренесансу» 1920-х пощастило скористатися Нечуєвими трактатами при написанні монографії «Іван Левицький-Нечуй», став іще одним серйозним поціновувачем цікавих нам праць І. Нечуя-Левицького. С. Єфремов звернув увагу, в т.ч. й доволі критичну, на різні смисли Нечуєвих трактатів, назагал оцінивши їх цілком прихильно. У сенсі ж україноцентричності самого Нечуя та його трактатів дослідник зауважив, що «ця добра, сумирна, лагідна людина була неблаганною й виявляла в дрібницях таку саму силу волі, як і основному стрижневі всього свого життя – в своєму українстві» [4, 416].

Із перевиданнями трактатів І.Нечуя-Левицького (старанними М.Чорнопиского) в незалежній Україні згадані тексти класика стали об'єктами наукових студій багатьох дослідників, зокрема Інни Приходько [5], Анатолія Погрібного [6], Ярослава Поліщука [7] та ін. Утім, акцентовано антиімперський аспект відповідних текстів, а також Нечуєвої епістолярної спадщини означувався лише частково, одним серед інших аспектів.

Мета статті. Означити антиімперський дискурс у публіцистичних трактатах і листах Івана Нечуя-Левицького, семантичні складові того дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Поза сумнівом, найбільше і найвиразніше антиімперський пафос писань І. Нечуя-Левицького виявився в його згаданих культурологічних трактатах, при цьому мається на увазі пафос антивеликоросійський, антимосковський. Аби зрозуміти мовлене, варто зацитувати хоча б такі гострі фрагменти трактату «Українство на

літературних позвах з Московщиною»: «В Росії «обрусіння» (під Росією мається на увазі Російська імперія, а під «обрусінням» – по-сучасному – русифікація чи й зовсім по-новітньому – впровадження «руського міра» – В.П.) йде не днями, а немов годинами, неначе в ньому спасіння не тільки Росії, але й усього світу від якоїсь напасти... Автономії провінцій і народів ламають, національності гнуть і скручують в обід. Скрізь нищать народні мови, національні літератури, скрізь бачимо національний великоруський натиск, котрий постановив собі неначе яке завдання, знищити до останку усі національності в Росії і повеликорусити їх. Найважчий притиск від цієї системи випав на долю України...» [1, 166]. Трохи далі: «Ми вважаємо на національну нетерплячість великоросів, як на виявок расовий, дуже примітивний, схожий з релігійною нетерплячістю давніх народів...» [1, 167]. Іще далі: «Ся неповага до інших народностей, се нехтування ними, навіть якась ненависть до них і справді й досі ще жива в великорусах і виявляється фактично й реально в притисках інших національностей, залежних від Росії. Ся національна ненависть та нетерплячість, окрім деспотичного укладу сім'ї,... викохана в них історією... Сеї неповаги, сього нехтування (до інших націй – В.П.) не позбулися навіть деякі високо розвинуті великоруси, такі, наприклад, як критик Белінський, романіст Тургенєв, навіть сатирик Щедрін, що піднімав на смішки українщину...» [1, 167-168]. Зауважимо, писано це на початку 1890-х років, а не втратило актуальності й донині, бо ж письменник-класик влучно визначив сутності шовіністичного великоросійського імперіалізму.

На хапання і присвоєння великоросами чужих цінностей І. Нечуй-Левицький указував і прикладами літературними. Скажімо, у відомій його статті про «сьогочасне літературне прямування» класик писав: «Ми не можемо не докоряти великоруським вченим, котрі в своїх «Историях русской литературы» без сорому мостять давню українську літературу київського періоду: і Феодосія Печерського, і Нестора, і Кирила Туровського, і «Слово о полку Ігоревім», і київських вчених, що вийшли з Київської академії: Симеона Полоцького, Мелетія Смотрицького, Славинецького, Димитрія Туптала...» [1, 86]. А це з року 1878-го, але ж і нині актуальне...

Природно, що саме від цих дум Нечуєвих проростає багато ідей його творів і семантика людських характерів у тих творах. І не слід говорити, як це робилося раніше, що великий класик щось там «не зрозумів», до чогось «не доріс» чи в чомусь «помилявся» [див., напр., 2, 143-144]. Якщо в чомусь і був надто суб'єктивним, то хіба в деяких своїх суто літературних, художніх симпатіях чи антипатіях. Можна погодитися, скажімо, з Я. Поліщуком, який нотує, що «в оцінках українських проблем І.Нечуй-Левицький дещо однобічний та заангажований: він бачить зло іззовні, проте не спостерігає його на власному полі. Ця особливість виявляє водночас і свосерідність Нечуєвого світогляду, і складність історичної ситуації, коли формувалася нова, позитивна програма українства...» [7, 74]. У царині ж історіософії, в царині суспільно-політичній він дуже добре і фахово в усьому розбирався, давав точні оцінки, які, ми це добре розуміємо, витримують випробування часом.

Достатньо природно й логічно, що Іван Семенович і царину літературну, царину міжлітературних взаємин, передовсім українсько-російських, осмислював із урахуванням означених агресивних імперських тенденцій «великоруського» письменства щодо літератур колонізованих Російською імперією народів. Але ним брався до уваги тут не тільки фактор, сказати б, політико-ідеологічної імперськості, але й інші важливі для сфери духовного буття людини й народу чинники. Найповніше і найвиразніше вони означені саме в культурологічних трактатах, передовсім у цьому – «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини (Сьогоднішнє літературне прямування)». Написаний як Нечуєва реакція на сумнозвісний Емський указ 1876 р., трактат мав свою непросту видавничу історію в журналі «Правда», що входив у підавстрійському Львові. М. Чернопиский зазначає, що «Редакція друкувала трактат анонімно і відповідно до змісту його першої частини дала назву «Сьогоднішнє літературне прямування», яка не відбиває змісту авторської ідеї усього твору» [1, 18]. Отже, навіть у «закордонному» тоді Львові не ризикнули ставити першу і ключову назву. За радянських часів цей трактат, як і інший – «Українство на літературних позвах з Московщиною», – мавши налічку

«буржуазно-націоналістичного», не друкувався навіть у найновішому 10-томному виданні 1960-х рр. Власне, це й не дивно, зважаючи на ідейну суть трактату.

Із цього та інших трактатів Нечуй постає як глибокий інтелектуал-європеець на рівні свого часу ґрунтовно обізнаний з історією, суттю й рухом української, російської та європейської естетичної думки, українською національною міфологією та ментальними рисами українства, що дозволило йому стверджувати ідею окремішності й українського народу серед інших слов'янських і неслов'янських, і української літератури як репрезентанта духу українства серед інших слов'янських і неслов'янських літератур. Олекса Мишанич, мовлячи про Нечуїв нарис «Світогляд українського народу», зазначив, що його «автор добре знав досягнення міфологічної школи в європейській і російській фольклористиці, ... виводив українську міфологію ще з дохристиянських часів, розглядав українську культуру в її історичному розвитку серед інших слов'янських і неслов'янських культур від її найдавніших витоків як питомо національну» [8, 84]. Додамо до сказаного, що Нечуй-Левицький достатньо ґрунтовно знав особливості розвитку давнього письменства українського і в Московщині, відзначав спільні й відмінні риси в них, так само добре знав тенденції розвитку сучасних йому європейських і російської літератур, творчість їхніх чільних «писальників». Те ж і щодо нової української літератури, в якій особливу роль він відводив «геніальному Шевченкові», завдяки якому наше письменство «стало твердо і неповорушно».

Ідею «непотрібності великоруської літератури для України і для слов'янщини» І. Нечуй-Левицький осмислював на основі обстоюваних ним «принципів реальності, національності та народності» як принципів нової літературної школи з подальшим порівняльним зіставленням художньої реалізації кожного з зазначених принципів передовсім у російській та українській літературах, а літератури європейські чи твори європейських авторів у таких порівняльних студіях слугували додатковими аргументами. Скажімо, осмислюючи «принцип національності» і зазначаючи, що «народний язик – то тіло національності, національний психічний характер – то її душа», Нечуй пише, що «Кожна європейська література виявляє характер своєї нації, і виявляє так, що доглядливий, уважливий чоловік зараз вирізняє, до якого народу належить який-небудь літературний твір (коли він щиро національний), не заглянувши на підпис автора». Далі митець подає приклади питомих рис національних характерів у творах італійців, англійців, німців, росіян, називаючи твори й імені конкретних письменників. У такому контексті зовсім своєрідно, пише Нечуй, творяться національні типи і в українському письменстві, зовсім інакші, ніж у творах передовсім російських авторів. «Пушкінові поеми неначе чудові цяцьки, вирізані з льоду, і такі холодні, як лід. Такі самі твори гр. Толстого, Писемського, Гончарова, Достоевського... Нам скажуть, що то об'єктивність, а українцеві все те здається льодом. Українська література виявила в собі національний український дух та характер: широку гарячу фантазію, глибоке ніжне серце, тиху задуму, сміх зі слізьми, гумор... Окрім психічного характеру, українська література виявляє й соціальний дух нації, котрий дуже одрізняє його од інших європейських та слов'янських націй» [1, 94].

За схожою моделлю осмислює Нечуй і інші принципи буття літератури, наголошує, що в кожній «об'яві народного соціального духу» (називає тут Шевченка, Костомарова, Куліша, Стороженку, Гребінку, «навіть великоруського писальника Гоголя») «був і протест проти чужих форм, котрими хотіла залити Україну то Польща з своїм аристократизмом, то Москва з своїм панським централістичним деспотизмом» [1, 95].

У протиставленні принципів та особливостей творення художнього світу й характерів між російською та українською літературами Нечуй-Левицький означає «ще одну національну (українську – В.П.) прикмету: власний народний громадський та сім'яний характер. Українська громада не любить покорятись особовій власті: вона любить і виносить владу збірну, владу цілої громади, а не одного чоловіка. Принцип особистості – то національний український принцип. Людська особа на Україні не любить щезати в іншій чужій особі, нізачо в світі не одкажеться од свого Я, і хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена» [1, 96]. Цитоване породжує цілу низку переважно суголосних асоціацій. Зокрема і в зіставленні з «великоруською» історією чи сучасністю, про які Нечуй теж аргументовано говорить.

Цікавою є в цьому трактаті й Нечуєва візія Гоголя та його ранніх творів: «Україна читала ті твори, та й ... задрімала під Гоголеву ліру. Гоголева муза таки добре нашкодила українській літературі: вона одвернула од України чимало української інтелігентної публіки та письменників-українців, одвернула їх увагу од щиро української національної та народної літератури і ввігнала їм у голови ту ідею, що Україна й справді може жити однією загальною літературою з Великоросією... Але Гоголь ще міг збивати з пантелику українську літературу по тій причині, котру ми показали (що, мовляв, література для вищої верстви «повинна писатись великоруською мовою» – В.П.); після Гоголя великоруська література може служити тільки Великоросії, а не Україні й слов'янщині» [1, 112].

Кожне зі своїх суджень Нечуй-Левицький достатньо переконливо аргументує, виходячи у своїх роздумах і за межі суто літературні чи культурологічні, у площину історичні й політичні, від чого цей та інші його трактати набувають більшої ваги й переконливості. Можливо, деякі судження класика не без дискусійності, але назагал вони виявилися історично мотивованими й виправданими до нашого сьогодення включно. Свого часу оприлюднені за «великоросійським» кордоном, вони, певно, не отримали резонансу й ефекту, на який заслуговували.

Отже, гострі трактати І. Нечуя-Левицького – то тільки згусток його глибоких дум, виразні відлуння яких знаходимо в його художніх творах і листах, уміщених у 10-томнику класика [9]. Далі й поведеться мова про Нечуїв епістолярій та антиімперський дискурс у ньому.

Одразу зауважимо, що в листах до різних адресатів Іван Семенович майже не висловлювався так прямо й гостро, як у трактатах. І адресати були різні, та й листовний жанр – не завжди рівня полемічному трактатові. Але і в листах знаходиться те, що тут нас цікавить.

Цілком очевидно, що корені Нечуєвого національного патріотизму – в родинній традиції, в дитинстві. Про це з повним усвідомленням суті справи писав Іван Семенович у листі до О. Кониського ще 1876 року, в 38-літньому віці. Нечуй зізнавався, що батько-священик не мав на нього якогось виховного впливу, та при цьому з відчутним задоволенням писав: «Мій батько любив українську історію і літературу. Між його книжками не було ні Пушкіна, ні Гоголя, але була «Історія Малоросії» Бантиш-Каменського й Маркевича, була Літопись Самовидця і інші книжки, що тоді виходили. Він любив говорити проповіді по-українській, часто розказував про право українського народу й славу, дуже був радий, побачивши українську євангелію Куліша і просив мене достати йому українську біблію. В нього була вже українська ідея, що рідко траплялося між українськими священиками» [1, 263]. Особливий же вплив на майбутнього класика, за його ж зізнанням, справляла мати, яка «не вміла говорити по-великоруській і говорила чудовим чистим українським черкаським язиком, зовсім по-народному, з приказками й прислів'ями» (там само).

Майбутній письменник виростав у священичому середовищі, яке, попри відомий консерватизм чи навіть певну – більшу чи меншу – реакційність, дало українській духовності, культурі, літературі немало славних імен. Саме з кола мислячої, незахланної християнської інтелігенції вийшли (тільки з одного географічного закутка, зовсім близького до Нечуєвого Стеблева) і Сергій та Петро Єфремови, й Василь Доманицький, і Павло Филипович... Звісно ж, і сам Нечуй.

Це ж саме релігійно-духовне середовище – вже на рівні духовного училища й духовної академії – зародило в душі молодого Івана Левицького, певно ж, не бажаючи того, й паростки неприйняття чужого, яке нав'язувалося з грубим насиллям над душею й тілом. Власне, це були паростки того самого антиімперського (антимосковського, антивеликоросійського) мислення, яке згодом перелилося на сторінки творів і трактатів. У тому ж листі до О. Кониського Нечуй описував «педагогічну практику» своїх учнівських літ: «За лайку й за український язик карали нотаткою: то була плисквата дощечка з ремінцем, і його надівали на шию тому, хто сказав погане слово або говорив по-українській. (Тобто, українська мова фактично прирівнювалась до лайливих слів – В.П.). Всередині вона була видовблена, і там лежав журнал, де записували, хто сказав яке українське слово і як було треба справляти по-великоруській. Записаного ждала кара» [1,

266]. Як видно з Нечуєвих листів, церковно-релігійна сфера в Російській імперії була важливою й вельми впливовою сферою зросійщення чи, як тоді мовилося, «обрусення окраїн». Сам письменник це добре усвідомив і дуже критично все те оцінював і в художніх творах, і в листах. Особливо гостро він висловлювався проти очевидних антиукраїнських тенденцій у церковній (а згодом і в інших) сфері. Пам'ятаючи своє навчання в Київській духовній академії, він писав О. Кониському: «Великоруські професори так само, як і студенти, не були ласкаві до українщини, а українські професори були офіційно й неофіційно зовсім мертві люди у всякому питанні, як і всякі професори на Україні». Певно ж, треба визнати, що до усвідомлення й утвердження власних антиімперських позицій Нечуй ішов від власних же відчуттів, зокрема й відчуттів від спілкування з учнями інших національностей. «В академії, – писав у листі Нечуй, – тасують, не знаю навіщо, студентів з усіх губерній. Половина моїх товаришів були великороси, але було чимало сербів, були й болгар, молдавани, й греки, й грузини. Великороси здивували мене своєю грубістю й якоюсь грубою мужичою фамільярністю. Між ними були дуже дикі натури, дець аж з-за Волги: вони говорили на кожного *ти*, хоч бачили чоловіка вперше ввічу і ні з сього, ні з того гнули лайку по-московській просто тобі ввічу, наче компліменти говорили, аж чудно було слухати. Потім тільки вони трохи обтирались і цивілізувались. А тим часом на український язик, котрим звичайно говорять між собою семінаристи й академісти на Україні, вони поглядали згорда і сміялися з нас... Великоруські студенти дивились на все українське з антипатією примітивних людей...» [1, 268-269].

Безсумнівно, Нечуй-Левицький не був ксенофобом узагалі й русофобом зокрема. Бувши тонкою, вразливою натурою, маючи глибокий інтелект і послідовно обстоюючи органічні для нього національні цінності, письменник принципово й цілком адекватно реагував на всякі прояви російського великодержавництва, чи воно проявлялося на рівні загальноімперському, чи на рівні особистісному. Звідси і його критицизм щодо видимого шовінізму «великоруської натури», особливо ж коли така «натура» проявилася зовсім показово чи реакційно. Характерний у цьому сенсі епізод із листа до Івана Пулюя, в якому Нечуй не без сарказму розповідав про ставлення синоду російської церкви до українських перекладів церковних книг: «Було і в нас те саме, як ще в шістдесятих роках (XIX ст. – В.П.) послали в святий синод український переклад життя святої Варвари. Синод звелів спалити цей переклад, неначе якусь непотріб. І свята Варвара перетерпіла раз муки од свого навісного татуся Діоскора, а це вже в новіші часи... святого російського синоду» [1, 439]. Вельми цікаво антиімперський дискурс вичитується з Нечуєвого листа до Михайла Грушевського, в якому класик дає оцінку лицемірним імперським маніпуляціям із переписом підконтрольного Росії населення. Іван Семенович сповіщає про написану ним і відправлену до різних редакцій статтю «Лік українського населення в Європі, Азії і в Америці». У листі, а також, певно, і в статті, Нечуй нотує: «В Росії в газетах вже після того був надрукований лік в Росії усяких народів по перепису 1897 року з якихось джерел...і, мені здається, – з шовіністичних неправдивих, бо в нас, звичайно, зменшують число українців та білорусів, а число великоросів ставлять неймовірно велике: «С нами, мов, бог! Разумейте языцы и покоряйтесь... бо нас он скільки!». За число усякових інородців в Росії ніколи не сповіщали, бо їх все залічують в «господствующую нацию» – і мордву, і мешчеру!» [1, 448]. Далі ж Нечуй-Левицький подає свої розрахунки чисельності різних націй у Російській імперії й демонструє очевидні імперські маніпуляції, особливо спрямовані на зменшення числа українців, і висновує: «Це од нас украли та приточили числа до киргизів та татар – та й до себе таки... бо «С нами ж бог!». На цікаві Нечуєві судження про ставлення «націоналістів на російському ґрунті» до українських музейних цінностей натрапляємо в листі до Іллі Шрага [1, 500-501].

Трохи інший ракурс українсько-російських взаємин постає зі ще одного листа І. Нечуя-Левицького до М. Грушевського, в якому чимало різних розмірковувань на літературні й навколо літературні теми. Нас особливо зацікавлює та частина листа, де Нечуй пише про П. Куліша й еволюцію його історіософських поглядів, явлену в різних творах, а далі вже

логічно висловлює й деякі свої судження про політику Росії: «В Куліша усі герої – це історичні діячі та й годі, правда, часом освітлені його тенденцією, сказати по правді, дуже не правдивою, бо написаною «задніми числами». Куліш силує Петра Сагайдачного каятись, що він ходив воювати Московське царство. Але чи він не самохіть туди ходив? І він, і Богдан, і козаки ходили туди під загалом Польщі як піддані короля. Певно, Куліш не догледів, що й Москва так само плондрувала Україну в ті часи, як, приміром, військо Бориса Годунова зруйнувало дорешти Прилуку з храмами в часи Самозванця в 1604 р., а Алексій Михайлович і стрільці руйнували Білу Русь так, що од їх одкинулись православні пани, що були поприставали до їх. А що тепер діють просвічені «союзные войска» в Китаї? Грабують Пекін та палять...» [1, 371].

У цілій низці листів до різних адресатів І. Нечуй-Левицький пише про українське культурно-духовне «донорство» на користь невдячної Росії, і ці його епістолярні розмисли набувають історіософського звучання й антиімперської спрямованості. Показовий тут лист до Ганни Барвінок, у якому Нечуй пише про переклад «Біблії» українською мовою та неможливість його видруку в Росії. «Але, – пише класик, – трудно сподіватись поспіху в цьому ділі, знаючи, як Україні одплачують... певно, за усю ту послугу, якою колись Україна послужилась для Великої Русі, що до просвітності стосується. Давня Москва брала з України і Симеонів Полоцьких, і Славинецьких, і справщиків святих книг, і співців, і духовні драми-містерії, і книги ще Києво-могилянського часу, а потім увесь XVIII вік брала од нас на єпископські кафедри вчених Києво-Могилянської академії, котрі заводили на півночі школи і несли просвітність. За Петра Великого брали од нас і перекладників європейських книг... Ломоносов забрав з Києва книжний науковий язык, над виробкою котрого працювали роки з двісті ще од часів Іоанна Вишенського, в котрого на народну українську мову вже був покладений чималий шар наукової мови, виробленої з церковнослов'янського... Цю чужу працю Ломоносов забрав собі готовісіньку...» [1, 411-412]. Є тут і подальші цікаві судження в річищі нашої теми.

Із Нечуєвих листів добре видно, що царина мови, навіть ширше – лінгвістичної науки в різних її сегментах, була справжньою рідною стихією класика. Його заслуги в мовознавстві ще треба ґрунтовно осмислювати й переосмислювати. Ми ж тут більше заакцентуємо на тих мовних питаннях, які вкладаються в тему розвідки. Передовсім ідеться про питання історії мови та українсько-російські стосунки в цій сфері. Іван Семенович у кількох листах до різних авторів висловлює ті ж чи схожі судження про мову, як у листі до Ганни Барвінок. У листі до М. Грушевського навіть уживає термін «києво-ломоносовська мова», вкотре підкреслюючи «запозичувальні» заслуги російського вченого. В іншому листі до того ж адресата Нечуй навіть дещо розширює тему міжмовних взаємин: «Не можу не зауважити тільки про одну річ: наше дворянство (само по собі, вище) так швидко одкаснулось од народної мови з дуже простої причини: передніше, як воно обрусіло в мові, великоруська література (Кантемір, Ломоносов, Сумароков, Державін) сама тоді о м а л о р у с и л а с ь. Бо Ломоносов цілком присвоїв собі мову київських вчених і письменників, схопивши з неї верхній етаж, вироблений з церковної та старонародної київської мови, і одкинувши нижній етаж – українсько-народний. Ці великоруські письменники пішли на Україну, сливе як свої по мові: їх розуміли. А потім згодом, як Фонвізін та Пушкін підставили до неї нижчий етаж великоруський, народний, то й це вже пішло на Україну протоптаною стежкою, окрім, само по собі, шкільного шляху урядового, бо ще ж Єкатерина II звеліла..., щоб в Київській колегії професори викладали північною мовою» [1, 355]. Можемо сказати, що Іван Нечуй-Левицький вибудував контур і показав механізми імперської мовної експансії щодо України з боку Московщини, експансії, яка підсилювалася різними заборонними засобами щодо української мови, особливо засобами цензурування.

Про взаємини Нечуя-Левицького з цензурою написано немало, тому тут лише зауважимо, що ця проблема в листах письменника відбита широко. Треба тільки наголосити, що Іван Семенович, мовлячи про цензурні рогатки, майже завжди підкреслював їхню суто антиукраїнську спрямованість («Цензура дуже строга до наших книжок») [1, 307].

Нарешті, ще зауважимо на виступах І. Нечуя-Левицького за повноцінний розвиток українського художнього письменства, на відстоюванні прав писати твори найрізноманітнішої тематики, а не замикатись лише на зображенні селянського побуту, як на тому наполягали й радили передовсім великоруські критики, той же В. Белінський [1, 301-302]. «Я згоджуюсь з вами, — писав Нечуй М. Коцюбинському, — що українським письменникам не можна обмежуватись обписуванням одного селянського життя...» [1, 400].

Висновки. Отже, культурологічні трактати й епістолярна спадщина Івана Нечуя-Левицького додають немало посутніх штрихів до постаті класика як послідовного і принципового борця проти всяких імперських проявів, борця за повноцільний розвиток тисячолітньої України.

Список використаної література

1. Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позовах з Московщиною: Культурологічні трактати. Львів, 2005. 312 с.
2. Тараненко М. П. І. С. Нечуй-Левицький. Київ, 1984. 184 с.
3. Абрамова І. Біля витоків української ідеї (Нечуй-Левицький і формально-національний напрям). *Слово і Час*. 1999. № 12. С. 56 – 58.
4. Єфремов С. Вибране: Наукові розвідки. Київ, 2002. 760 с.
5. Приходько І. Іван Нечуй-Левицький проти «обрусення» народів. *Березіль*. 1997. № 9–10. С. 156 – 164; 1998. №5 – 6. С. 170 – 187.
6. Погрібний А. «Всевидаше око України». *Українська мова і література*. 1998. № 48.
7. Поліщук Я. На позовах із Московщиною : актуальні аспекти публіцистики Івана Нечуя-Левицького. *Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: Збірник статей Всеук. наук. конф.* Черкаси, 2008. С. 71 – 79.
8. Мишанич О. «Всеобіймаюче око України». *Світогляд українського народу. Ескіз української міфології*. Київ, 1992. С. 82 – 86.
9. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах. Київ, 1968. Т. 10. 588 с.

References

1. Nechui-Levytsky, I. (2005). *Ukrainianity in literary litigation with Muscovy. Culturological treatises*. Lviv (in Ukr.)
2. Taranenko, M. (1984). *I. S. Nechui-Levytsky*. Kyiv (in Ukr.)
3. Abramova, I. (1999). At the root of the Ukrainian idea (Nechui-Levytsky and the formal-national direction). *Slovo i chas (Word and Time)*, 12, 56-58 (in Ukr.)
4. Yefremov, S. (2002). *Selected works: Researches*. Kyiv (in Ukr.)
5. Pryhod'ko, I. (1997; 1998). Ivan Nechui-Levytsky against the «Russian collapse» of the nations. *Berezil'*, 9-10, 156-164; 5-6, 170-187 (in Ukr.)
6. Pogribnyi, A. (1998). All-seeing eye of Ukraine. *Ukrasnska mova s literatura (Ukrainian language and literature)*, 48 (in Ukr.)
7. Polishchuk, Ya. (2008). Litigation with Muscovy: the actual aspects of publicity by Ivan Nechui-Levytsky. *Ivan Nechui-Levytsky: figure and literary works*. Cherkasy, 71-79 (in Ukr.)
8. Myshanych, O. (1992). «All-encompassing eye of Ukraine». *Worldview of the Ukrainian people. Sketch of the Ukrainian mythology*. Kyiv, 82-86 (in Ukr.)
9. Nechui-Levytsky, I. (1968). *Literary works. Vol. 10*. Kyiv: Scientific thought, (in Ukr.)

POLISHCHUK Volodymyr Trokhymovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Chair of the Department
of Ukrainian Literature and comparative studies Bohdan Khmelnytsky
National University at Cherkasy
e-mail: kaflit@ukr.net

ANTI-IMPERIAL DISCOURSE IN TREATISES AND LETTERS BY IVAN NECHUI-LEVYTSKY (Formulation of the problem)

The article is devoted to the analysis of anti-imperial (anti-Russian, anti-Moscow) discourse in culturological treatises and letters by I. Nechui-Levytsky. It's noted that since the publication of previously prohibited and suppressed treatises by the classic of the Ukrainian literature in the 1990s (in particular "The Unnecessity of Great Russian Literature for Ukraine and the Slavonic Region", "Ukrainianity in literary litigation with Muscovy") wider opportunities opened up for revelation of I. Nechui-Levytsky's philosophical and ideological and aesthetic positions, affirmation of his life and

literary Ukrainocentrism. Retrospective comprehension of the writer's treatises is observed (works of Ivan Franko, Sergiy Yefremov, contemporary researchers). A notable encyclopedism of Nechui first of all in the humanitarian sphere is determined. Attention is focused on classic's certain subjectivism in construction of cultural strategies, on the obvious relevance of a number of his historiosophical visions primarily in the domain of Ukrainian-Russian relations, on the European humanitarian positions.

In the analyzed treatises of the classic writer his anti-colonial position realized more or less in a number of his literary works and letters is obviously revealed. It is pointed out that the main purpose of author's critical judgments was the Russified political tendency of Ukrainian Russia generated the apparent failure and erosion of the Ukrainian culture, in particular literature. A clearer outline of the ideological and literary positions of I. Nechui-Levytsky as anti-colonial, anti-imperial ones reveals in the analysis of nowadays understanding of Slavophilism ideas (treatise "Organs of the Russian parties" etc.) frequently revealing in his visions as Pharisaism because they covered the imperial, aggressive policies of the Russian Empire. Nechui is conscious of the historical mission of Ukrainians, defends the national idea as the realization of the legitimate right of Ukrainians to express themselves and assert themselves through culture and writing.

In the article it's accented that in the letters by I. Nechui-Levytsky being to a large extent also an expression of his outlook and creative spirit anti-imperial discourse is not so clearly defined as in the treatises but in the fundamental questions such as the typology of Ukrainian-Russian relations, the position of the Ukrainian language, censorship, etc. the "epistolary" thinks of the classic are quite similar to ones in the treatises.

Keywords: Ivan Nechui-Levytsky, culturological treatises, epistolary, anti-imperial pathos, literature, outlook, ideological and aesthetic positions, addressor, sender.

*Одержано редакцією – 12.02.2018 р
Прийнято до публікації – 17.04.2018 р.*

УДК 821.161.2.09

КОШОВА Інна Олексіївна, кандидат
філологічних наук, доцент кафедри
української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: koshova_i@ukr.net

ЧЕРВОНИЙ І ЧОРНИЙ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО (фрагмент)

У статті досліджується феномен кольору в трьох повістях І. Нечуя-Левицького, представлена інтерпретація найбільш уживаних червоного та чорного кольорів у творах митця. Здійснена спроба прочитання текстів «під мікроскопом», досліджено семантику та функції колоративів, вказано на важливе значення кольору в розкритті головних тем і проблем творчості І. Нечуя-Левицького. З'ясовано, що колір бере участь у створенні психоемоційного тла подій, є важливим засобом характеротворення, сприяє передачі етапів розгортання внутрішнього конфлікту.

Ключові слова: І. Нечуй-Левицький, повість, символ, колір, відтінок, деталь, семантика кольору, текст, портрет, пейзаж.

Постановка проблеми. Червоний у парадигмі кольоросимволіки українців займає найвизначніше місце як за частотою використання, так і за кількістю символічних значень. Червоний – колір активності, вогню і пульсуючої крові, він передає хвилювання і вибух емоцій, асоціюється з ранами, стражданням, смертельною мукою і очищенням; означає пристрасть, чуттєвість, животворчі сили. У символіці середньовічного християнського мистецтва червоний означає милосердя і любов; в алхімії білий/червоний